

dr Ewelina Lilia Polańska

Akademia Zamojska

e-mail: ewelinalilia@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2960-621X>

Tadeusz Zaremba (1895-1964) – architekt miejski Zamościa. Szkic biograficzny – wstęp do badań

TADEUSZ ZAREMBA (1895-1964): AN URBAN ARCHITECT OF ZAMOŚĆ.
A BIOGRAPHICAL SKETCH AS AN INTRODUCTION TO RESEARCH

Summary

Tadeusz Zaremba (1895-1964) is an extremely important figure for the history of Zamość. Although he came from Cracow, he settled in Zamoyski's town already in the 1920s. For almost 20 years he served as Zamość's urban architect, restoring historical beauty to the most important buildings of the Old Town complex. He bitterly fought against all unauthorised renovations and illegal additions, which disturbed the town's architectural order. He was also a popular designer of villas, manor houses, residential houses, and public buildings. His drawings from the inter-war period show his predilection for the manor style in particular. Of special importance to a reconstruction of his biography are the sources in the State Archive in Zamość, as well as in other archives and museums. Despite the architect's great services to the ideal city, he has not lived to see his biography. This article is an introduction to a work devoted to Zaremba that is currently being written.

Keywords: Tadeusz Zaremba; biography; Zamość's urban architect; architectural projects; inter-war period; manor style; State Archive in Zamość

Streszczenie

Tadeusz Zaremba (1895-1964) to postać niezwykle ważna dla historii Zamościa. Pochodził z Krakowskiego, ale już w latach 20. XX wieku zamieszkał w hetmańskim grodzie. Blisko 20 lat pełnił funkcję architekta miejskiego Zamościa. Przywracał historyczne piękno najważniejszym budowlom zespołu staromiejskiego. Bezkompromisowo walczył z wszelkimi samowolnymi remontami i nielegalnymi dobudówkami, które zakłócały architektoniczny porządek. Był wziętym projektantem willi, dworców, domów mieszkalnych, ale też budynków użyteczności publicznej. W jego rysunkach z okresu dwudziestolecia międzywojennego widać predylekcję zwłaszcza do

stylu dworkowego. Dla rekonstrukcji jego biografii istotne są źródła znajdujące się m.in. w Archiwum Państwowym w Zamościu, a także w innych archiwach i muzeach. Mimo wielkich zasług dla miasta idealnego nie doczekał się biografii. Niniejszy artykuł stanowi wstęp do powstającej pracy poświęconej jego osobie.

Słowa kluczowe: Tadeusz Zaremba; biografia; architekt miejski Zamościa; projekty architektoniczne; dwudziestolecie międzywojenne; styl dworkowy; Archiwum Państwowe w Zamościu

Wstęp

Architekt, miłośnik włoskiego renesansu, odnowiciel Zamościa, przywracający mu piękno podczas renowacji najważniejszych gmachów miasta idealnego, „bezkompromisowy artysta”¹, żołnierz na frontach I wojny światowej, doświadczony podczas II wojny, autor projektów wspaniałych willi, dworków, projektant szkół, plebanii, kapliczek, kamienic, drewnianych domów, uhonorowany różnymi odznaczeniami. Osobowość bezkompromisowa, nietuzinkowa. Związany z kilkoma miastami. Dla Zamościa postać niezwykle ważna, która odcisnęła swoje piętno na architektonicznym obliczu hetmańskiego grodu, zwłaszcza okresu międzywojennego. Tak lapidarnie można określić Tadeusza Zarembę (1895-1964), który w 1934 roku wygrał konkurs na stanowisko architekta miejskiego w Zamościu. W 2024 roku przypada 60. rocznica śmierci tego wybitnego zamościanina.

1. Źródła archiwalne

Dla rekonstrukcji jego życiorysu – w tym zawodowego – niezwykle istotny jest zespół nr 576 o nazwie Spuścizna Tadeusza Zaremby (1895-1964), architekta znajdujący się w Archiwum Państwowym w Zamościu². Podzielony jest na pięć teczek (cztery w formacie A4 i piąta w formacie A2), które jednak wciąż czekają na opracowanie i uporządkowanie (m.in. informacje dotyczące podobnych kategorii umieszczone są w różnych teczkach, jak np. plany, szkice). W obrębie niektórych teczek część archiwaliów została podzielona na koperty. W tezcze pierwszej znaleźć można dokumenty związane z *curriculum vitae* architekta, świadectwa ukończenia szkół, świadectwo egzaminu dojrzałości, dyplomy przyznające Zarembie różne odznaczenia oraz fotografie, m.in. z ćwiczeń oficerów rezerwy 2. Pułku Strzelców Konnych w Hrubieszowie z 1929 roku³. Teczka

1 Określenie Mariana Brandysa: tenże, *Starzy ludzie z Zamościa*, w: tegoż, *O królach i kapuście*, Warszawa 1959, s. 58.

2 Dziękuję dyrektorowi Archiwum Państwowego w Zamościu dr. Jakubowi Żygawskiemu za możliwość wglądu do spuścizny T. Zaremby oraz udostępnienie fotografii i skanów ze zbiorów APZ.

3 APZ, Spuścizna Tadeusza Zaremby (1895-1964), architekta, 1924-1959 [nieuporządkowana], seria 1: Spis

druga zawiera projekty m.in. domów mieszkalnych, willi, plebanii autorstwa T. Zaremby w Zamościu, Szczepieszynie, Krasnymstawie (szkice, rzuty, przekroje, widoki elewacji frontowych, widoki boczne, od ogrodu, widoki perspektywiczne itp.) – podpisane i takie, które czekają na identyfikację⁴. Teczka trzecia⁵ to zbiór przede wszystkim wycinków z gazet, a także duże plansze z projektami z wydawnictw powstających po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, dotyczących odbudowy polskiego miasteczka, wsi⁶. Teczka czwarta to znowu projekty autorstwa T. Zaremby, opisy techniczne projektowanych przez niego domów, odręczne wyliczenia dotyczące budowy, pisma urzędowe⁷. W teczce piątej znajdują się różne szkice i plany w większych formatach, m.in. projekt T. Zaremby hali targowej w Krasnymstawie, ratusza w Czortkowie czy pięcioizbowego domu jednorodzinnego z lat 50. XX wieku⁸.

Do badań nad spuścizną architektoniczną (bywa, że tylko rysunkową, bywa, że projektową, ale i zrealizowaną, czasem także już nieistniejącą) T. Zaremby ważne są także księgi hipoteczne z zespołu Hipoteka miasta Zamościa i powiatu zamojskiego (nr zesp. 102) w Archiwum Państwowym w Zamościu, w których, o ile zachowały się, można znaleźć projekty i daty powstania budynków mieszkalnych. Pomocniczo wykorzystać można także Akta miasta Zamościa z zasobu Archiwów Państwowych w Zamościu i Lublinie. Przydatne okazują się dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie, m.in. zespół Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403) – z tegoż niebagatelne znaczenie i bogactwo informacji przynoszą dokumenty Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego. Poniższy szkic biograficzny stanowi wstęp do badań nad biografią T. Zaremby, nad którą pracuje autorka niniejszego artykułu.

zdawczo-odbiorczy nr 1 – 1984, sygn. 1: Akta architekta Tadeusza Zaremby – dokumenty nadania, odznaczenia, zaproszenia, zdjęcia, plany i szkice – różne; Projekty i szkice domów i internatu w Zamościu; Notatki, przypisy, katalogi, wycinki z prasy, pisma różne – opisy techniczne, pisma PPR Zamość, poz. 1/1, teczka 1.

4 Tamże, poz. 1/2, teczka 2.

5 Tamże, poz. 1/3, teczka 3.

6 Po odzyskaniu niepodległości w Warszawie i w Krakowie powstawały komitety odbudowy, wydające projekty różnych architektów – zebrane m.in. w wydawnictwach dokumentarnych: *Odbudowa polskiej wsi. Projekty chat i zagród włościańskich opracowane przez grono architektów polskich*, red. W. Ekielski, Kraków 1915; *Odbudowa polskiego miasteczka. Projekty domów opracowane przez grono architektów polskich*, red. J. Gałęzowski, Kraków 1916 (planu głównie budynków w stylu dworkowym z dachami łamanymi); *Odbudowa polskiego miasteczka. Projekty budynków użyteczności publicznej opracowane przez grono architektów polskich*, red. J. Pokutyński, Kraków 1918.

7 APZ, Spuścizna Tadeusza Zaremby, poz. 1/4, teczka 4.

8 Tamże, poz. 1/5, teczka 5.

2. Czas nauki i wojny

Tadeusz Zaremba urodził się 25 kwietnia 1895 roku w Wielogłowach, w powiecie nowosądeckim, woj. krakowskie, gdzie jego ojciec Józef (zm. 1914) był kierownikiem szkoły powszechnej⁹. Zarówno szkołę powszechną, jak i gimnazjum, ukończył w Nowym Sączu. W 1911 roku rozpoczął studia techniczne na Wydziale Budowlanym w Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie, które przerwał wybuch I wojny światowej (tuż przed jej rozpoczęciem zmarł jego ojciec). Jak zapisał w swoim zyciorysie, „aby uniknąć służby w wojsku austriackim (jako austriacki poddany)”, jako 19-latek wstąpił we wrześniu 1914 roku do legionów polskich, z którymi przeszedł całą kampanię frontową. Został ranny wiosną 1915 roku pod Żernikami. Po rozbrojeniu legionów przez Austriaków, w lutym 1918 roku dostał się do obozu internowanych na Węgrzech w Marmaros-Sziget¹⁰, gdzie panowały ciężkie warunki. Stamtąd wywieziono go wiosną (pod koniec marca lub na początku kwietnia¹¹) pod włoski front, przymusowo wcielając do wojska austriackiego. Pod koniec lata 1918 roku dostał się do niewoli włoskiej. W obozie La Mandria di Chivasso

-
- 9 Matka T. Zaremby miała na imię Alojzja (APZ, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (PMRN) (nr zesp. 79), seria 1: Wydział Organizacyjny, sygn. 510: Wnioski odznaczeniowe za zasługi na polu pracy społecznej i zawodowej, za długoletnie pożycie małżeńskie, matek liczego potomstwa, 1954, s. 74).
- 10 W swoim *curriculum vitae* z lipca 1952 roku T. Zaremba zanotował, że znalazł się w obozie internowanych na Węgrzech w „Marmaroiiget”. Andrzej Kędziora, który opublikował ten dokument w „Archiwariuszu Zamojskim” [3 (2004)], odczytał nazwę jako „Marmaroiiget”, po której postawił znak zapytania „[?]”. Zaremba miał pewnie problem z zapisem obcojęzycznej nazwy. Chodzi o miejscowość Marmaros-Sziget, dzisiejsze miasto Sighetu Marmarței (Syhot Marmaroski), w północnej Rumunii, przy granicy z Ukrainą. Obozy internowanych dla większości żołnierzy Legionów Polskich stały się ostatnim etapem wojennego szlaku – wśród nich obozy zlokalizowane na Węgrzech, na terenie komitatu Marmaros, m.in. w Marmaros-Sziget, Huszt, Dulfalva, Talaborfalva, Bustyahaza, Szeklencze, Szaldobosz i Taraczkös. Komitat Marmaros (pol. Marmaros, rum. Maramureș) leżał w północno-wschodniej części Królestwa Węgier, po traktacie w Trianon (1920) został zaś podzielony pomiędzy Czechosłowację – około 3/5 terytorium i Rumunię – około 2/5 obszaru (J. Snopko, *W niewoli u „bratanków”. Internowanie żołnierzy Polskiego Korpusu Posiłkowego na Węgrzech (luty – kwiecień 1918)*, w: *Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. D. Grinberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2010, s. 497; *Dwa bratanki. Dokumenty i materiały do stosunków polsko-węgierskich 1918-1920*, wyb. i oprac. E.L. Varga, Warszawa 2016, s. 40, 169).
- 11 T. Zaremba uniknął losu legionistów, którzy zostali oskarżeni w procesie w Marmaros-Sziget rozpoczętym na początku czerwca 1918 roku. W trakcie śledztwa legioniści zostali podzieleni na trzy grupy: uznani za najbardziej winnych, postawionych w stan oskarżenia (114 legionistów), świadkowie do wykorzystania w procesie (123 osoby) oraz niewinni przeznaczeni do wcielenia do armii austriackiej. Pierwsze transporty żołnierzy z tej ostatniej, najliczniejszej, grupy wysłano na włoski front pod koniec marca 1918 roku, jednak większość – w pierwszych tygodniach kwietnia (*Proces byłych legionistów*, „Gazeta Lwowska”, 1918, nr 123 z 5 czerwca, s. 3; J. Snopko, *W niewoli u „bratanków”*, s. 507; J. Skłodowski, *Bitwa pod Rarańczą – geneza i następstwa. Na szlaku II Brygady Legionów Polskich do Niepodległej*, Warszawa 2018, s. 18-26; P. Korczyński, *Proces w Marmaros-Sziget, czyli ostatnia batalia II Brygady*, <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/24536?t=Proces-w-Marmaros-Sziget-czyli-ostatnia-batalia-II-Brygady> [dostęp: 10.11.2023]).

Il. 1. Tadeusz Zaremba w mundurze podczas ćwiczeń oficerów rezerwy 2. Pułku Strzelców Konnych w Hrubieszowie w 1929 roku.

Źródło: Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej: APZ), Spuścizna T. Zaremby, teczka 1.

Il. 2. Tadeusz Zaremba w mundurze z koniem podczas ćwiczeń oficerów rezerwy 2. Pułku Strzelców Konnych w 1929 roku.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1.

Rekonstrukcja zdjęcia: Kazimierz Chmiel.

niedaleko Turynu wstąpił do armii generała Józefa Hallera¹². Wraz z większością pułków polskich przetransportowany został do Francji, by w maju 1919 roku z armią Hallera powrócić do Polski, gdzie początkowo walczył na froncie ukraińskim, a potem został przeniesiony do Szefostwa Budownictwa Wojskowego DOK Kraków. W 1921 roku w stopniu porucznika rezerwy został zwolniony z wojska w celu ukończenia studiów przerwanych przez wojnę¹³.

W drugim półroczu 1921/22 uczęszczał na kurs czwarty Szkoły Budowniczych w Państwowej Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie, którą ukończył z wynikiem ogólnym „zadowolającym”, nie opuszczając żadnej godziny lekcyjnej, a zachowanie miał „chwalebne”. Na świadectwie ukończenia szkoły (z dnia 10 kwietnia 1922 roku) przy większości przedmiotów wystawiono stopnie „chwalebne” (były to: historia i geografia, perspektywa, budownictwo, projektowanie, konstrukcje żelazne i żelbetowe, prowadzenie budowy, encyklopedia inżynierii, rachunkowość), jedynie z języka polskiego miał „zadowolający”¹⁴. Po ukończeniu szkoły przystąpił do egzaminu dojrzałości, a Komisja uznała go „dojrzałym z odznaczeniem” (Kraków, dnia 30 czerwca 1922 roku)¹⁵.

W trakcie nauki w Szkole Budowniczych odbył praktyki zawodowe: od lipca do końca września 1912 roku i od lutego do września 1914 roku u architekta Józefa Wojtyki w Nowym Sączu, po przerwie wojennej zaś, od lipca do września 1921 roku w Zamościu u swojego starszego brata (w latach 1924-1928 architekta miejskiego Zamościa) – w Biurze Architektoniczno-Budowlanym Bolesława Płacheckiego i Kazimierza Zaremby. W zakres szerokiej oferty biura wchodziło wykonywanie projektów, kosztorysów, wszelkich obliczeń statystycznych budynków mieszkalnych, gospodarczych, folwarcznych, zakładów rolniczo-przemysłowych oraz fabryk. Przedsiębiorstwo wykonywało też różnego rodzaju roboty budowlane, elektryfikacje majątków ziemskich, miast i osad, kupno oraz sprzedaż materiałów budowlanych, dostawę materiałów drzewnych¹⁶. Tadeusz Zaremba po nauce w Krakowie pracował w biurze architekta Wojtyki w Nowym Sączu¹⁷.

12 S. Sierpowski, *Powstanie armii polskiej we Włoszech w czasie I wojny światowej*, w: tegoż, *Studia z historii Włoch XX wieku*, Poznań 2012, s. 85-89, 91.

13 T. Zaremba, *Zyciorys*, wyd. A. Kędziora, „Archiwariusz Zamojski”, 3 (2004), s. 89.

14 APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, s. 3-4.

15 Tamże, s. 7.

16 Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Województwa Lubelskiego (UWL) (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WKB), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2739; APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, s. 7.

17 APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, s. 8.

POSTĘPY W PRZEDMIOTACH OBOWIĄZKOWYCH:

Język polski *zadowolający*
~~Język niemiecki~~
 Historia i geografia *chwalebny*
 Perspektywa *chwalebny*
~~Rysunek z wolnej ręki~~
 Budownictwo *chwalebny*
~~Rysunek budowlany~~
 Projektowanie *chwalebny*
~~Mechanika budowlana~~
~~Nauka form budowlanych~~
 Konstrukcje żelazne i żelbetowe *chwalebny*
 Prowadzenie budowy *chwalebny*
~~Miernictwo~~
 Encyklopedia inżynierji *chwalebny*
 Rachunkowość *chwalebny*
~~Higiena zawodowa~~

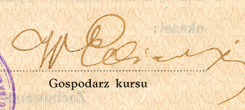
POSTĘPY W PRZEDMIOTACH NADOBOWIĄZKOWYCH:

.....

Wynik ogólny: *zadowolający*

Liczba opuszczonych godzin szkolnych 0, z tych 0 nieusprawiedliwionych.

W Krakowie, dnia *10. czerwca 1922*

 Dyrektor

 Gospodarz kursu

SKALA OCENIENIA:

Zachowanie się: 1 chwalebne — 2 zadowolające — 3 odpowiednie — 4 mniej odpowiednie — 5 nieodpowiednie.
 Postęp w naukach: 1 celujący — 2 chwalebny — 3 zadowolający — 4 dostateczny — 5 niedostateczny.
 Wynik ogólny: 1 celujący — 2 zadowolający — 3 dostateczny — 4 niedostateczny.

Il. 3. Oceny T. Zaremby z przedmiotów obowiązkowych na świadectwie ukończenia Szkoły Budowniczych w Krakowie w 1922 roku.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, tom 1, s. 4.

ŚWIADECTWO
EGZAMINU DOJRZAŁOŚCI

L. 31.

Zaremba Tadeusz Jan *Zim*
ur. 25 kwietnia 1895 w *Wielogłowach* *Krakowski*

PO UKOŃCZENIU
SZKOŁY BUDOWNICZYCH
W WYŻSZEJ SZKOLE PRZEMYSŁOWEJ W KRAKOWIE

PODDAŁ SIĘ
EGZAMINOWI DOJRZAŁOŚCI

WOBEC PODPISANEJ KOMISJI EGZAMINACYJNEJ W MYŚL
PRZEPISÓW DOTYCZĄCYCH EGZAMINÓW DOJRZAŁOŚCI
W WYŻSZYCH SZKOŁACH PRZEMYSŁ. I RÓWNORZĘDNYCH
SZKOŁACH ZAWODOWYCH, OBJĘTYCH ROZPORZĄDZENIEM
MINISTRA WYŻNĄ I OŚWIATY Z D. 23/IV. 1908 R. L. 18.994.

NA PODSTAWIE WYNIKU TEGO EGZAMINU KOMISJA EGZAMI-
NACYJNA UZNAJE GO

dojrzałym z odznaczeniem.

Il. 4. Świadectwo egzaminu dojrzałości T. Zaremby z 1922 roku uzyskanego w Szkole Budowniczych w Krakowie.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, s. 7.

3. W Zamościu

W 1923 roku osiedlił się w Zamościu, kilkakrotnie zmieniał mieszkanie (mieszkał m.in. na ul. Franciszkańskiej – Staszica), by na początku lat 50. XX wieku zbudować sobie dom przy ul. Podgroble 5). Jak zapisał w swoim *curriculum vitae*: „Piękno architektoniczne Zamościa zdecydowało o tym tu pozostaniu”¹⁸.

W kanclerskim grodzie współpracował z bratem, B. Płacheckim, a także Edwardem Kranzem – architektem powiatowym. W 1927 roku, mając wymaganą liczbę lat praktyki, przystąpił do państwowego egzaminu uprawniającego do prowadzenia robót i wykonywania projektów, który zdał. Z tej racji w czerwcu 1929 roku Ministerstwo Robót Publicznych nadało mu tytuł „budowniczego”, który uprawniał do kierowania robotami budowlanymi, za wyjątkiem

robót dotyczących budynków zabytkowych użyteczności publicznej o charakterze monumentalnym oraz budynków o skomplikowanej konstrukcji żelaznej, żelazobetonowej z zastosowaniem belek ciągłych, łukowych, układów ramowych, tudzież budynków, przy których zastosowane są złożone sklepienia o większej rozpiętości¹⁹.

Jednak, jak pokazały dalsze lata, czuwał również nad przebudowami budynków zabytkowych, monumentalnych.

Tadeusz Zaremba rozpoczął w Zamościu wolną praktykę, prowadząc własne biuro projektowe. Jak zanotował w życiorysie:

Zakres wolnej praktyki obejmował projektowanie i wykonywanie nadzorów technicznych, a w szczególności przy budowie szkół podstawowych i domów ludowych w powiecie, domów mieszkalnych i użyteczności publicznej (szpital) na terenie miasta²⁰.

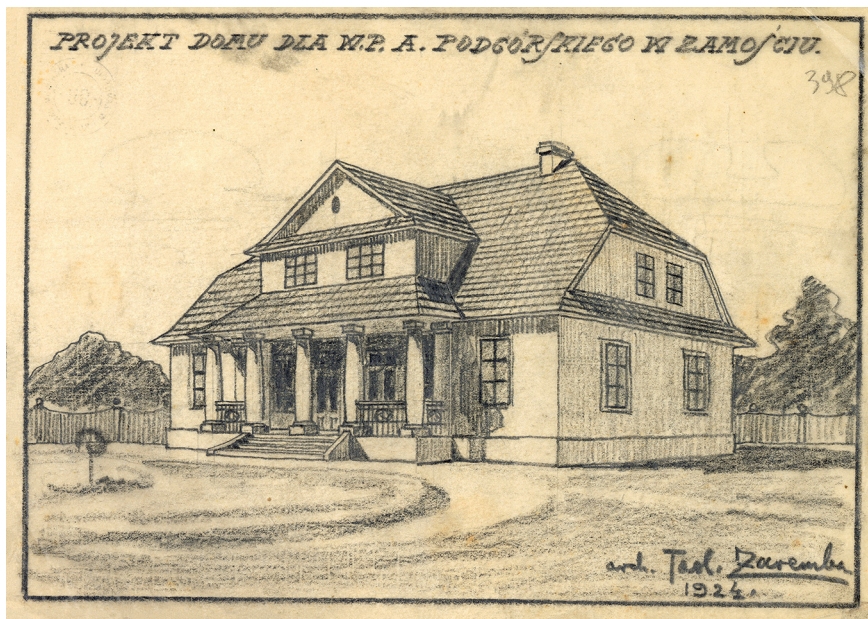
Jeszcze zanim złożył egzamin w 1927 roku, zyskał dużą popularność i wykonywał większość projektów w Zamościu i okolicy. W jego rysunkach z okresu międzywojnia widać predylekcję do stylu dworskiego – zarówno w budowlach drewnianych, jak i murowanych. Był to czas, gdy „styl dworski”, nazywany także „dworskim romantyzmem” czy „stylem swojskim”, rozwijał się na fali europejskiego tradycjonalizmu, powiązania ze spuścizną przeszłości, był świadomie stosowaną formą historyzmu na podłożu nurtu klasycystycznego²¹. Tak zwany styl dworski, wykreowany przez polskich architektów

18 T. Zaremba, *Życiorys*, s. 89.

19 APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 2876, s. 39-40.

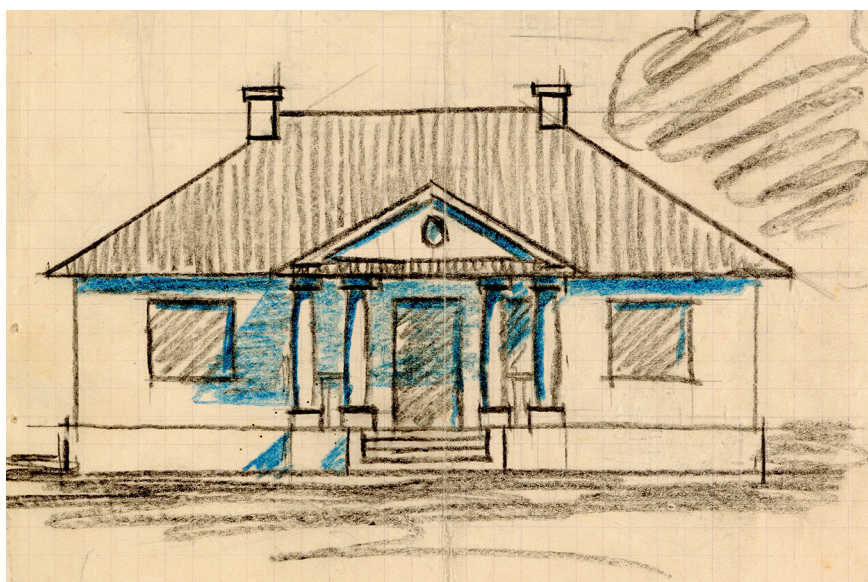
20 T. Zaremba, *Życiorys*, s. 90.

21 Por. podziały architektury Bohdana Lisowskiego: *Propozycja systematyki architektury XX wieku*, w: *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, red. Z. Bania, Warszawa 1988, s. 502-507.

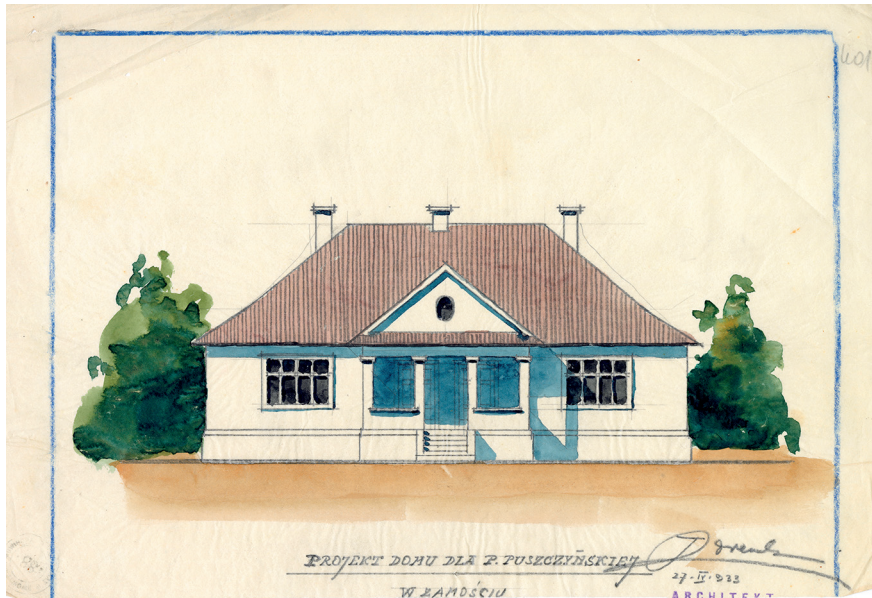
Il. 5. Dom w stylu dworcowym z kolumnowym gankiem, wystawką, naczółkowym dachem dla A. Podgórskiego w Zamościu projektu T. Zaremby z 1924 roku.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 398.

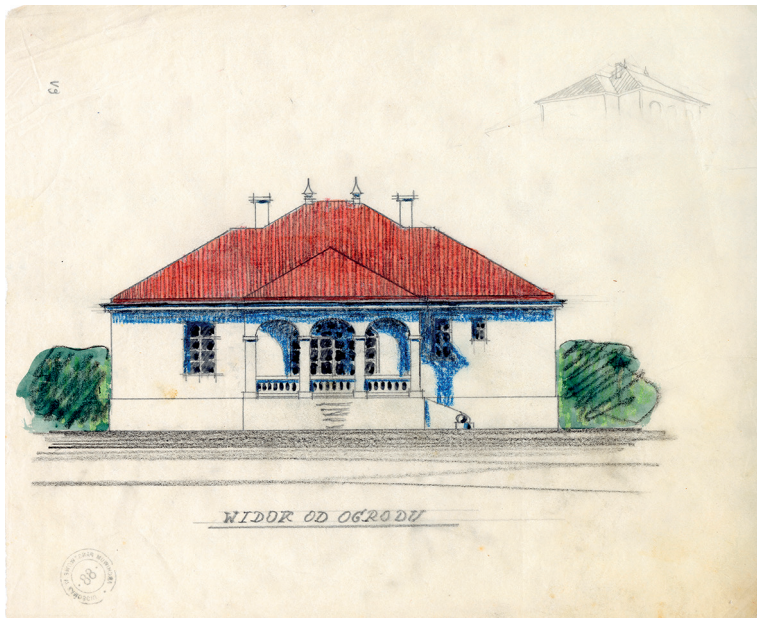

Il. 6. Rysunek T. Zaremby dworku na ul. Jasnej 11A z 1932 roku.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 57.

Il. 7. Projekt T. Zaremby z 1923 roku dworku dla Puszczyńskiej w Zamościu.
 Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 401.

Il. 8. Widok od ogrodu dworku na rysunku T. Zaremby.
 Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 61.

w czasach zaborów, na przełomie XIX i XX wieku, postrzegany był jako symbol narodowej kultury, kontynuujący tradycje szlacheckie i niepodległościowe²². Posługiwał się nie tylko formami klasycystycznymi, ale również motywami renesansowymi i barokowymi. Architektura dworkowa miała nieskomplikowane formy: prostokątna bryła, ganeczek wsparty na kolumnach, trójkątny fronton, dach czterospadowy (albo polski łamany), do tego neorenesansowe arkady, attyki czy neobarokowe kartusze²³. Na lata 1918-1925 (a w niektórych wypadkach do 1930 roku) przypadł rozkwit stylu dworkowego²⁴.

Zaremba często projektował parterowe domy z mieszkalnym poddaszem, których elewacje zdobiły ganki, kolumny (często także narożne), ozdobne arkady i balustrady, wystawki, wołe oka, dachy łamane. W niektórych projektach zdradzał też inklinacje w stronę stylu zakopiańskiego, co również nie dziwi, zważywszy na czasy. Lata 30. XX wieku to okres tzw. drugiego stylu zakopiańskiego, którego reaktywatorem był Jan Koszczyc Witkiewicz²⁵.

Wille w stylu dworkowym projektu Zaremby stoją m.in. przy ul. Jasnej, ul. G. Orlicz-Dreszera, ul. Żdanowskiej. Projektował też piętrowe kamienice czynszowe na Nowym Mieście (np. na ul. J. Krysińskiego)²⁶. W jego spuściznie znajdującej się w APZ zachowały się również projekty szkiców dworkowych domostw nieprojektowane dla konkretnych odbiorców (autorka artykułu nazywa je dworami z wyobraźni)²⁷.

22 Por. np.: A. Mściwujewski, *Współczesna twórczość architektoniczna w Polsce*, „Życie Techniczne”, 5 (1926), nr 1, s. 7-8; T.S. Jaroszewski, *Od klasycyzmu do nowoczesności. O architekturze polskiej XVIII, XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 209, 210, 215; M. Leśniakowska, *Polski dwór. Wzorce architektoniczne, mit, symbol*, wyd. 2 popr., Warszawa 1996, passim; J.W. Rączka, *Walka o polski styl narodowy w architekturze na przykładzie stylu zakopiańskiego i dworkowego na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 2001, passim; A. Gomółka, *Rola dworu w kształtowaniu się polskiej kultury ludowej. Koncepcja Jana Stanisława Bystronia*, w: *Dwór polski – zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały VIII Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Dom Środowisk Twórczych w Kielcach, Kielce, 13-15 października 2005*, red. L.J. Kajzer, Kielce 2006, s. 69-76; M. Rydel, *Dwór – polska tożsamość*, Poznań 2012, s. 183-184, 188.

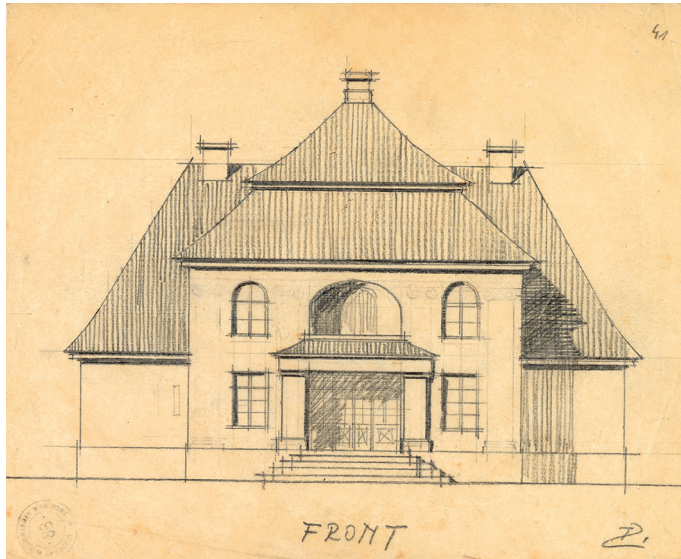
23 A.K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Wrocław 1967, s. 121-124.

24 Por. szerzej: W. Krzyżanowski, *Nowe budynki publiczne w Polsce*, „Sztuki Piękne”, 1 (1924/1925), nr 4, s. 178-185; A. Lauterbach, *Szesnaście lat polskiej architektury*, „Droga. Miesięcznik poświęcony sprawie życia polskiego”, 14 (1935), nr 6, s. 570-571.

25 M. Leśniakowska, *Architekt Jan Koszczyc Witkiewicz (1881-1958) i budowanie w jego czasach*, Warszawa 1998, s. 11. W końcu XIX stulecia głównym twórcą i orędownikiem stylu zakopiańskiego był Stanisław Witkiewicz, który w swoich publikacjach określał go jako prapolski, wyrosły na gruncie mądrości ludu góralskiego, powołany na nowo, by nadać kulturze polskiej cechy odrębne, szczególne. Por. szerzej prace S. Witkiewicza m.in.: *Styl zakopiański*, z. 1: *Pokój jadalny*, Lwów 1904; z. 2: *Ciesielstwo*, Lwów 1911; z. 3: *Sztuka kościelna*, Warszawa 1931; B. Tondos, *Styl zakopiański i zakopiańszczyzna*, Wrocław 2004 (tam też bibliografia dotycząca stylu zakopiańskiego), s. 15.

26 Na temat projektów architektonicznych T. Zaremby w Zamościu autorka przygotowuje odrębny artykuł.

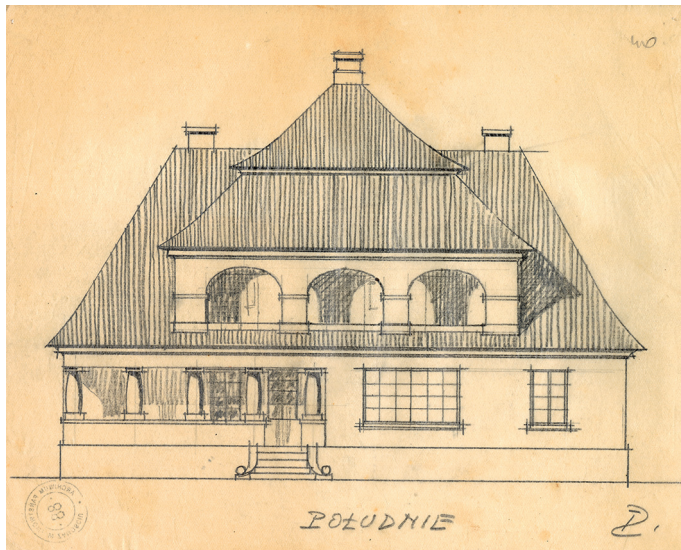
27 APZ, Spuścizna T. Zaremby,teczka 2, passim.

Il. 9. Dwór z wyobraźni [określenie E.L.P.] T. Zaremby wzorujący się na dworach barokowych, z szerokim ryzalitem w fasadzie, nakrytym dachem łamanym polskim.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 41.

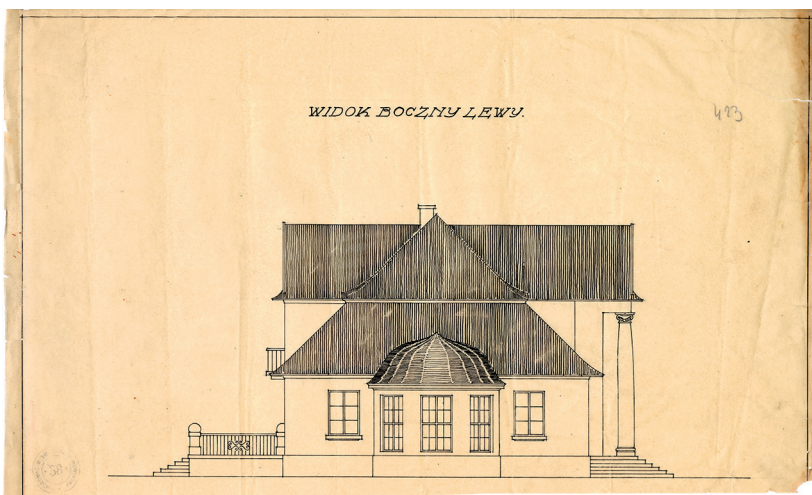
Rekonstrukcja zdjęcia: Kazimierz Chmiel.

Il. 10. Strona południowa domu czerpiącego ze wzorów barokowych dworów, z loggią kolumnową na parterze i arkadami wystawki nakrytej dachem łamanym polskim.

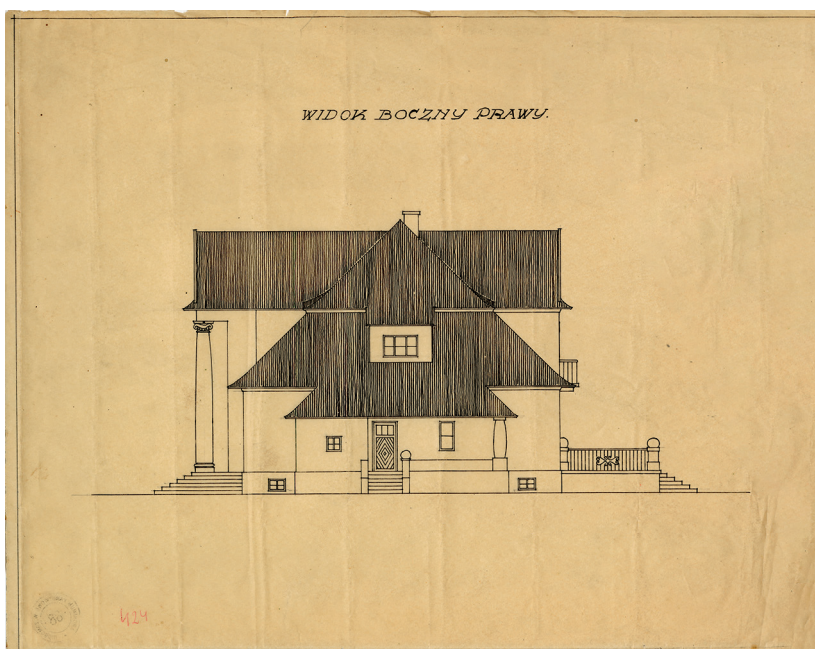
Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 40.

Rekonstrukcja zdjęcia: Kazimierz Chmiel.

Il. 11. „Projekt dworku” (jak podpisał go autor) T. Zaremby dla Tadeusza Fleszyńskiego w Maszowie – widok boczny lewy, 1926 rok.

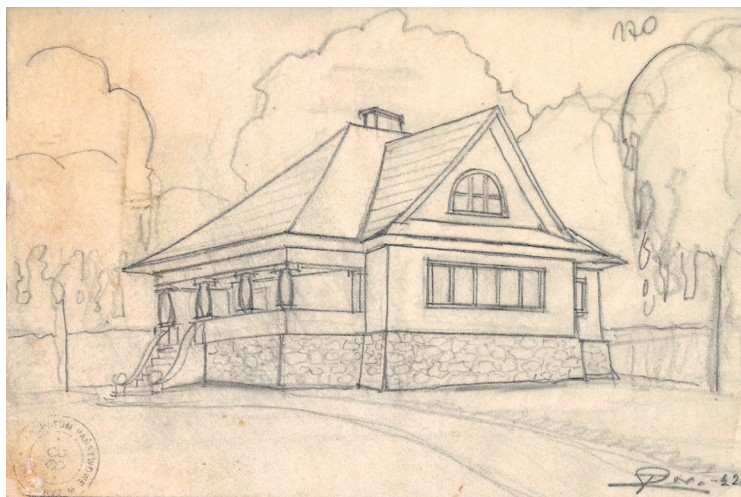
Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 423.

Il. 12. Projekt dworku T. Zaremby dla Tadeusza Fleszyńskiego w Maszowie – widok boczny prawy, 1926 rok.

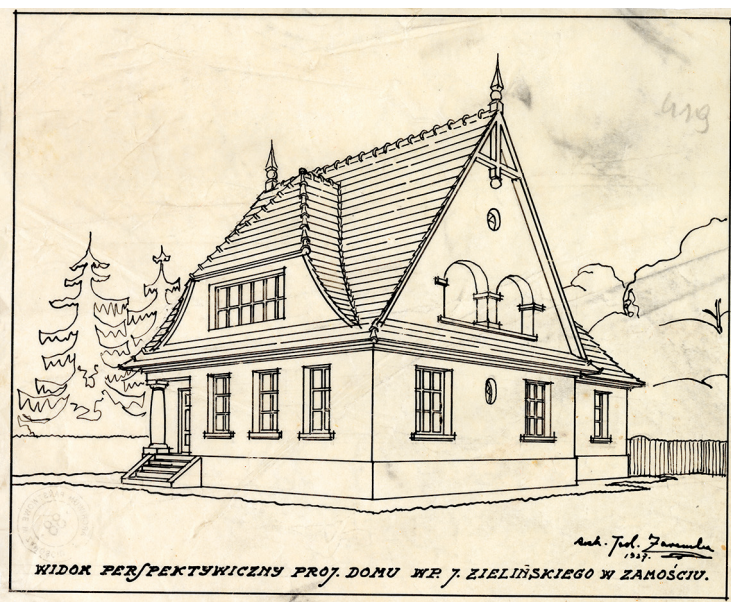
Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 424.

Rekonstrukcja zdjęcia: Kazimierz Chmiel.

Il. 13. Dom na wysokiej kamiennej podmurówce, z ryzalitem i podcieniem z kolumnami podtrzymującymi wysunięty okap dachu, przywodzący na myśl architekturę zakopiańską, rys. T. Zaremba, 1942 rok.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 170.

Il. 14. Na tym widoku perspektywicznym T. Zaremby z 1927 roku widać inspirację stylem zakopiańskim. Dom z pazdurami, arkadą, wysokim dachem, narożną kolumną dla J. Zielińskiego w Zamościu.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 419.

W latach 1931-1934 Zaremba pełnił funkcję architekta miejskiego, rzeczoznawcy budowlanego Magistratu Krasnegostawu, dojeżdżając tam z Zamościa²⁸. W 1934 roku wygrał konkurs i objął stanowisko architekta miejskiego w Zamościu, które zajmował do 1956 roku (z przerwą w latach okupacji niemieckiej). Jako architekt miejski był bardzo oddany miastu idealnemu, dbał o jego wygląd estetyczny i zabytki historyczne²⁹. W celu jak najlepszej ochrony i rekonstrukcji zabytków zamojskich nie tylko studiował historię Padwy Północy, ale także jeździł do Italii, by na miejscu zapoznać się z zabytkami architektury włoskiej. Tak charakteryzował jego postawę Michał Bojarczuk:

[T. Zaremba – dop. E.L.P.] szczególnie był wrażliwy na zabytki renesansowe, strzegł tego jak oka w głowie, nie pozwalał na dzikie budowle i remonty, zmusił właścicieli kamienic w Rynku do kapitalnych remontów. Walczył jak lew o zachowanie całości architektonicznej Zamościa³⁰.

Dzięki niemu Stare Miasto zaczęło odzyskiwać „piękno starej architektury” – dwukrotnie, bo przed wybuchem II wojny światowej (a nawet w czasie okupacji) i niedługo po jej zakończeniu³¹. W 1924 roku Dyrekcja Robót Publicznych zatwierdziła plan przebudowy Bramy Szczepieskiej na dom noclegowy i drukarnię sejmikową wedle projektu T. Zaremby. W 1925 roku projektował przebudowę dawnego kościoła franciszkanów na kino-teatr. Według jego planów Komitet Uczczenia Pamięci Waleriana Łukasińskiego zaczął w 1927 roku odbudowywać celę Łukasińskiego, jednak prace przerwano na skutek interwencji architekta powiatowego Edwarda Kranza³². Spór ten odbił się wówczas głośnym echem. Zdaniem E. Kranza projekt T. Zaremby był nie do przyjęcia z powodów historycznych, estetycznych i komunikacyjnych. Urząd Wojewódzki odesłał niezatwierdzony plan ze względu m.in. na „ciężki empir”, jednak w wyniku interwencji samego prezydenta Ignacego Mościckiego zatwierdzono projekt odbudowy. Mimo to E. Kranz nie ustawał w walce o wstrzymanie prac, śląc liczne pisma protestacyjne. Wreszcie jego upór odniósł rezultat, bo w 1929 roku roboty przerwano³³. W 1925 roku, choć projekt bramy do parku miejskiego autorstwa T. Zaremby nie został przyjęty, to komisja konkursowa nadała mu wyróżnienie³⁴.

28 APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 2861, s. 188.

29 Oczywiście zadania architekta miejskiego obejmowały o wiele większy zakres (por. szerzej np.: APZ, Akta m. Zamościa 1580-1952 (nr zesp. 25), seria 2: 1915-1939, seria 2.2: Dział Finansowy, sygn. 347: Sprawozdania lustracyjne, podział pracy poszczególnych referatów Magistratu, 1931-1932, s. 10).

30 M. Bojarczuk, *Ludzie Zamościa*, cyt. za: S. Misieczko-Rudnik, *Prace konserwatorskie w Zamościu w latach 1918-1939*, Warszawa 1979, przyp. 24, s. 19.

31 M. Brandys, *Starzy ludzie z Zamościa*, s. 59.

32 Projekt odbudowy celi Łukasińskiego: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczk. 2, s. 451.

33 APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 282, s. 5; APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 2817, *passim*; M. Kurzątkowski, *Prace konserwatorskie w Zamościu w latach 1918-1968*, „Ochrona Zabytków”, 22 (1969), nr 3, s. 229.

34 S. Misieczko-Rudnik, *Prace konserwatorskie*, s. 2-3.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego T. Zaremba kierował całością prac konserwatorskich na terenie zamojskiego Starego Miasta. Należał do Komisji Artystyczno-Konserwatorskiej, która czuwała nad odnawianiem zabytkowej zabudowy³⁵. Według jego projektu prowadzono prace rekonstrukcyjne przy ratuszu w latach 1937-1938. Architekt przywrócił późnorenesansowy wygląd wizytówki miasta – odsłonił pod tynkiem wcześniejszą dekorację ścian, zmienił konstrukcję dachu, odtworzył charakterystyczną attykę (była to pierwsza rekonstrukcja attyki w Zamościu). W wachlarzowych schodach XIX-wieczną żeliwną balustradę zmieniono zaś na taką, która nawiązywała do pierwotnej, z motywem barokowej plecionki (tyle że wykonana została z cementu, a nie ciosów kamiennych)³⁶.

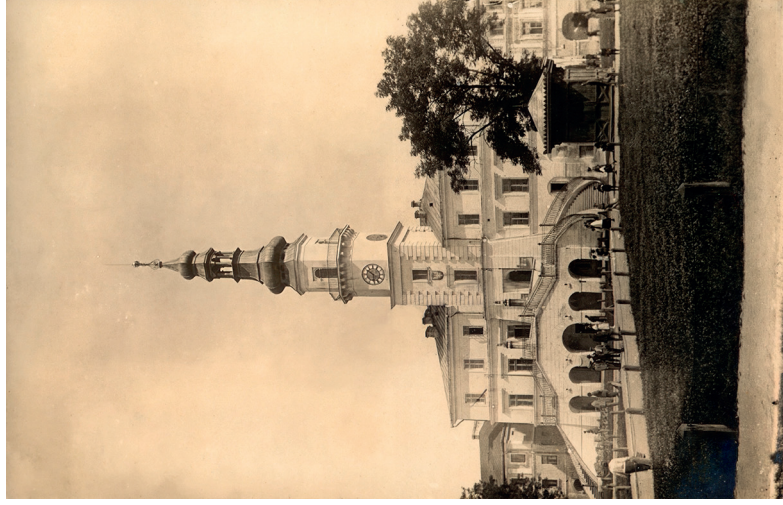
Współcześni doceniali także inicjatywę i zaangażowanie Zaremby w prace rekonstrukcyjne przy kamienicach staromiejskich – zarówno w czasie dwudziestolecia międzywojennego, jak i w trakcie okupacji niemieckiej. Dzięki architektowi blask odzyskiwały bogato zdobione kamienice ormiańskie. W 1942 roku doktor Zygmunt Klukowski w kilku miejscach swoich dzienników zanotował zachwyty nad kamienicą przy Ormiańskiej 26 (przeznaczoną na muzeum), „odnawianą z całym pietyzmem [przez] inżyniera Zarembe” – lekarz przyjechał specjalnie do Zamościa, by zobaczyć nowe muzeum³⁷.

W 1935 roku T. Zaremba został oskarżony przez Waldemara Kranza o nadużycie w czynnościach służbowych i niesłuszne używanie tytułu architekta. Kranz wysłał pismo z oskarżeniami do Departamentu Budowlanego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, na co poproszono go o sprecyzowanie zarzutów i poparcie ich dowodami. Dołączył więc listę z podpunktami, w których oskarżał T. Zarembe m.in. o nadużycia władzy, pogwałcenia prawa budowlanego z pobudek osobistych, niedopełnienie obowiązków służbowych, popełnianie przestępstwa z premedytacją i z zemsty osobistej, wykonywanie projektów dla osób prywatnych wbrew zakazom Ministerstwa Robót Publicznych dla rzeczoznawców budowlanych. Kranz dołączał kilka zażaleń właścicieli nieruchomości skarżących się m.in. na rozmyślne niszczenie postawionych komórek, rozbiórkę płotów (mimo prośb właściciela do T. Zaremby, że sam właściciel płot rozbierze i przeniesie we wskazane miejsce). Zamojski architekt ostro replikował, obalając zarzuty. Równolegle wobec doniesienia do prokuratury przez W. Kranza prokurator nie tylko uznał oskarżenia za oszczerstwa, ale też objął Kranza dozorem policyjnym. Zaremba podkreślał z mocą, że więcej zarabiał na własnej praktyce, a architektem miejskim jest dla „idei pracy i to pracy

35 Tamże, s. 26, 28.

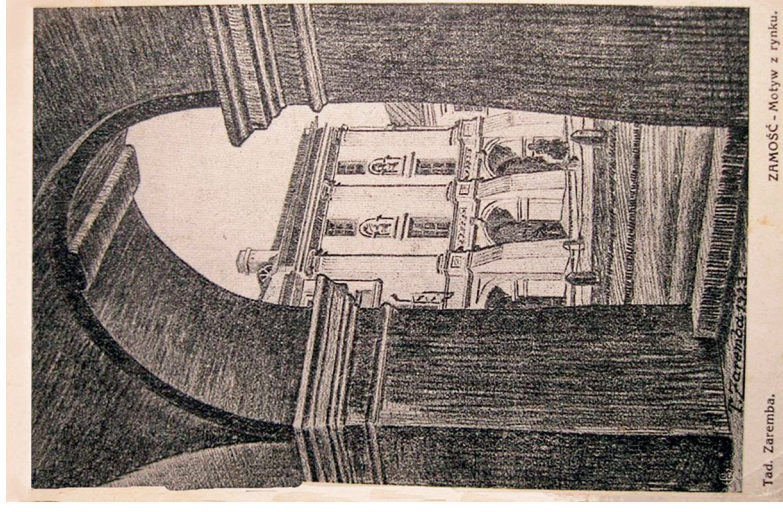
36 J. Kowalczyk, *Rekonstrukcje zabytków architektury w Zamościu*, „Ochrona Zabytków”, 46 (1993), nr 3, s. 215; B.M. Pawlicki, *Najnowsza historia schodów ratusza w Zamościu – „ad perpetuam rei memoriam”*, Kraków 2010, passim.

37 Z. Klukowski, *Zamojszczyzna 1918-1959*, wyd. 3 popr., rozszerz., Warszawa 2017, s. 312; 3 lipca 1942 r. Por. także: tamże, s. 313, 538.

Il. 15. Zamojski ratusz około 1925-1930, jeszcze przed rekonstrukcją, projektu T. Zaremby, pozbawiony charakterystycznej attyki. Fot. A. Jabloński.

Źródło: <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=856> [dostęp: 2.04.2019].
Rekonstrukcja zdjęcia: Kazimierz Chmiel.

Tad. Zaremba. ZAMOŚĆ - Metyw z rynku.

Il. 16. Rysunek T. Zaremby – widok z podcienia na fragment Rynku Wielkiego w Zamościu, 1950 rok.

Źródło: <https://www.facebook.com/zamoscdrewniany/photos/pb.360931890761414-2207520000..1450040068517252/?type=3&theater> [dostęp: 2.04.2020].

Il. 17. Tadeusz Zaremba nie tylko rysował, ale też malował. Panorama Zamościa jego autorstwa (znajdująca się w zamojskim ratuszu).
Fot. Jakub Żygawski.

Il. 18. Widok frontowy zaprojektowanej przez Tadeusza Zarembę szkoły w Wielączy, 1925 rok.
Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 338.

uczciwej” i uporządkowania zaniedbanego Referatu Budowlanego w Magistracie. Ostatecznie oczyszczono go z zarzutów i dalej działał na rzecz architektury zamojskiej³⁸.

Tadeusz Zaremba czuwał nad remontem synagogi staromiejskiej (1946-1950) po jej dewastacji przez okupacyjne władze niemieckie, przywrócił jej pierwotną bryłę, obniżył babińce (południowy odbudowano jako jednokondygnacyjny, a nad północnym rozebrano piętro). Kilkanaście lat później (1967) dach zmieniono na pogrążony, by móc zrekonstruować grzebieniastą attykę ze sgraffitami według koncepcji T. Zaremby³⁹.

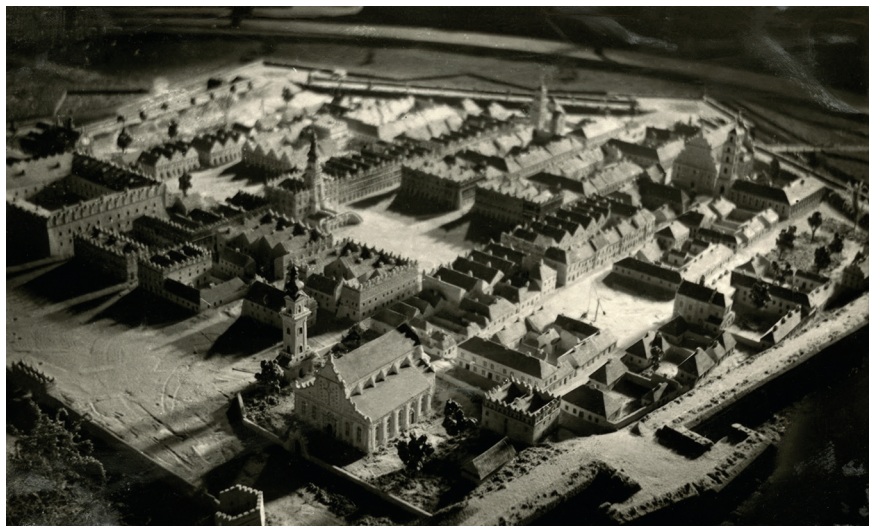
W 1947 roku według projektu architektów Tadeusza Zaremby i Adama Klimka rzeźbiarze, profesorowie z liceum Sztuk Plastycznych, Eugeniusz Baranowski i Jan Siedlecki, wykonali model gipsowy Starego Miasta, przedstawiający stan architektury miejskiej i dzieł fortyfikacyjnych z XVII/XVIII wieku, o średnicy 6 m, w skali 1:165, który został

38 APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 286, passim. Szerzej na temat sporu Kranza z Zarembą w powstającym artykule.

39 M. Kurzątkowski, *Prace konserwatorskie*, s. 227.

wystawiony w dawnym budynku pofortecznym, tzw. kojcu w parku miejskim. Dzięki temu modelowi „wszystkie walory artystyczne najpiękniejszego polskiego miasta renesansowego” zyskały „pełnię wymowy”⁴⁰. Zaremba podkreślał, że

doniosłym czynnikiem popularyzacji [...], a także przy pracach urbanistycznych i konserwatorskich około zabytkowych zespołów miejskich są makiety i modele całych zespołów staromiejskich i poszczególnych dzielnic. Przykładem [zaś] starannie opracowanego modelu starego miasta jest model plastyczny dawnej twierdzy zamojskiej, wykonany w roku 1947. [...] Posiada on duże znaczenie dydaktyczne w szczególności wobec licznych wycieczek zwiedzających zabytkowy Zamość⁴¹.

Il. 19. Makieta twierdzy zamojskiej projektu T. Zaremby i A. Klimka z 1947 roku.

Źródło: APZ, Zbiór fotografii (nr zesp. 1178), seria 15, sygn. 2253.

Przerwę w pełnieniu funkcji architekta miejskiego przyniosła T. Zarembie okupacja niemiecka. Jako żołnierz AK nosił pseudonim „Zremb”. W przeddzień ewakuacji, w lipcu 1944 roku Niemcy wywieźli go przymusowo do Chyrowa, gdzie miał nadzorować roboty fortyfikacyjne. Od razu uciekł, ale ukrywając się w Nowym Sączu, został ujęty podczas łapanki i osadzony w obozie pracy w Nowym Sączu, potem w Krynicy⁴².

W 1945 roku T. Zaremba wrócił do Zamościa na stanowisko architekta miejskiego, gdzie zajmował się m.in. wymienioną powyżej odbudową Zamościa. Był jednym

40 T. Zaremba, *Zamość – model miasta*, „Ochrona Zabytków”, 2 (1949), nr 3, s. 200.

41 Tamże, s. 200.

42 T. Zaremba, *Życiorys*, s. 90.

Il. 20. Dumnie prezentujący się T. Zaremba na koniu jako oficer rezerwy 2. Pułku Strzelców Konnych, 1929 rok.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, b.s.

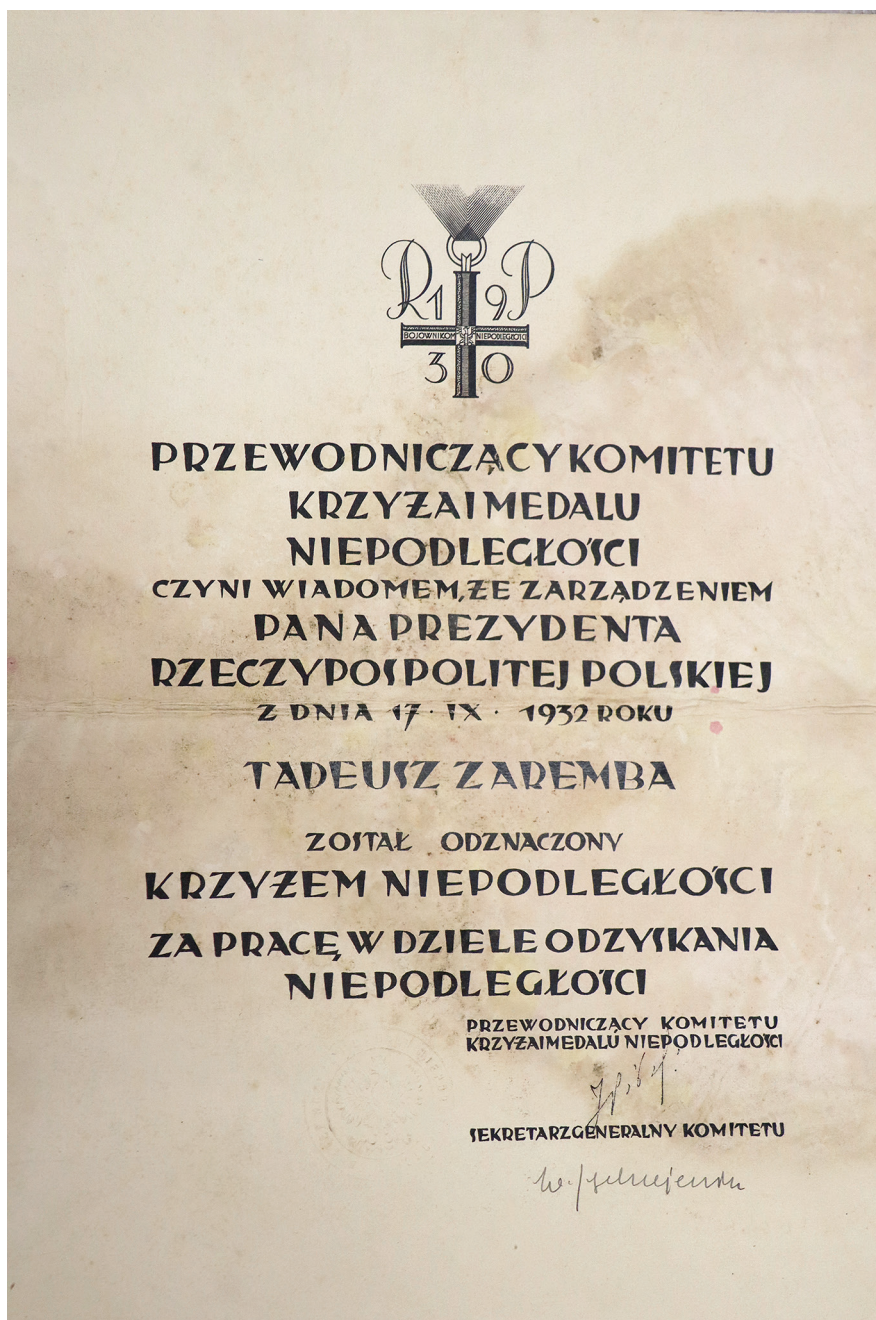
z założycieli Towarzystwa Przyjaciół Zamościa w 1946 roku⁴³. Udzielał się czynnie w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym. Był wspaniałym przewodnikiem po mieście idealnym, stawianym w jednym rzędzie z Michałem Pieszką i Adamem Klimkiem. Na początku lat 50. XX stulecia dzięki przede wszystkim staraniom Zaremby przejęto od Zarządu Miasta dom pokahalny przy synagodze, w którym otwarto Dom Wycieczkowy PTTK z setką miejsc noclegowych⁴⁴.

Tadeusz Zaremba kilkakrotnie uhonorowany został różnymi odznaczeniami za prace społeczno-zawodowe. W 1932 roku odznaczono go Krzyżem Niepodległości za pracę w dziele odzyskania niepodległości. W 1938 roku w uznaniu zasług na rzecz miasta i na polu pracy zawodowej został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi. W 1948 roku po raz wtóry otrzymał Srebrny Krzyż Zasługi⁴⁵. Dostał też Medal 10-lecia Polski Ludowej – jak zapisano w uzasadnieniu wniosku o odznaczenie: „na powierzonym odcinku

43 Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, *arch. Tadeusz Zaremba*, https://www.archimemory.pl/pokaz/radeusz_zaremba,66393 [dostęp: 20.11.2023].

44 PTTK Oddział w Zamościu, *Historia Oddziału PTTK w Zamościu cz. II*, https://zamosc.pttk.pl/wordpress/?page_id=395&page=2 [dostęp: 10.11.2023].

45 APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, b.s.; T. Zaremba, *Życiorys*, s. 90.

Il. 21. Dyplom przyznania T. Zarembie Krzyża Niepodległości w 1932 roku.

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, b.s.

Fot. Ewelina Lilia Polańska.

pracy pracuje sumiennie, przestrzegając dyscypliny pracy, zarządzeń władz przełożonych, troszczy się o zabytki miasta i jego estetyczny wygląd⁴⁶.

Choć T. Zaremba zachwycał się architekturą zabytkowego Zamościa, to pod koniec życia, zirytowany podejściem władzy do historycznej wartości miasta, schorowany (miał problemy ze wzrokiem), pisał w jednym z listów: „Zamość dla mnie jest już obrzydły”⁴⁷. Marian Brandys w reporterskich zapiskach z podróży po kilku polskich miasteczkach w latach 50. XX wieku zanotował zaskakujący opis pełnego energii, z fantazyjną białą furazerką ekscentryka. Rozgoryczonego, zamkniętego w sobie dziwaka, wówczas już byłego architekta miejskiego (był nim do 1956 roku), który nie mógł znieść tego, co stało się z zabytkowym miastem. Wedle relacji M. Brandysa podenerwowany, oburzony Zaremba miał niemalże wykrzyknąć do Brandysa i jego towarzysza – jednego z posłów ziemi zamojskiej:

A Rynek widzieliście? To ma być włoski renesans? Ha ha ha! Panowie, na włoskim rynku był sam goły kamień, najwyżej fontanna... A tu trawniczki, ławeczki, piaseczek! Panowie, jedno z dwojga: albo piękno starej architektury, albo ogródek jordanowski!⁴⁸

Il. 22. Zamościanie w Zwierzynku – od lewej: Władysław Kabat (muzealnik), Bolesław Czołowski (naczelnik poczty), Michał Wiszniewski (sędzia), Tadeusz Zaremba (architekt) z kotem, Stanisław Mateja (kupiec). Autor nieznan, około 1957 rok.

Źródło: APZ, Zbiór fotografii (nr zesp. 1178), seria 14, sygn. 605.

46 APZ, PMRN, seria 1, sygn. 510, s. 2, 8, 32, 33, 74.

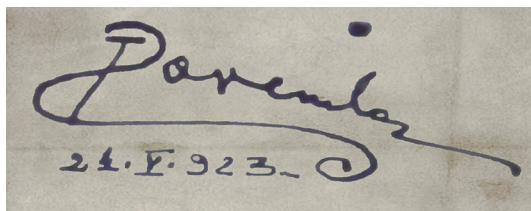
47 APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, s. 5.

48 M. Brandys, *Starzy ludzie z Zamościa*, s. 59.

W 1957 roku Zaremba opuścił kanclerski gród i do śmierci mieszkał u siostrzeńca w Kielcach. Nie założył rodziny, choć z końca życia zachował się fragment jego listu do tajemniczej kobiety (być może siostry)⁴⁹.

Zakończenie

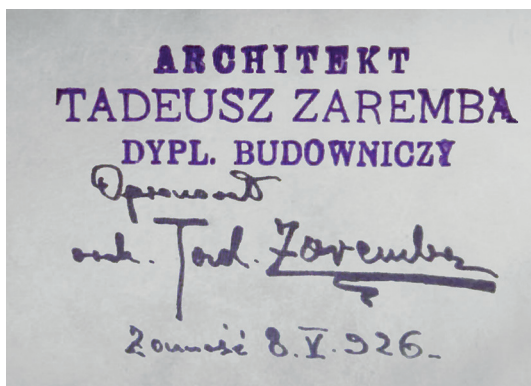
Tadeusz Zaremba to postać wybitna dla Zamościa, która odcisnęła swoje piętno na architektonicznym obliczu miasta – nie tylko na odnawianym zespole staromiejskim, ale także ulicach poza obrębem dawnych murów, jako projektant willi, dworców, różnych domów. Prowadzone badania mają wykazać, które projekty architekta zostały zrealizowane i nadal istnieją w pejzażu miejskim, a które zostały rozebrane i zniknęły z krajobrazu.

Il. 23. Odręczny podpis T. Zaremby wraz z datą 24 V 1923 r. Widać wymyślne zawijasy „Z”.

Źródło: APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 2696.

Fot. Ewelina Lilia Polańska.

Il. 24. Odręczny podpis T. Zaremby wraz z datą 8 V 1926 r. oraz pieczętką: „Architekt Tadeusz Zaremba dypl.[omowany] budowniczy”.

Źródło: APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 2817.

Fot. Ewelina Lilia Polańska.

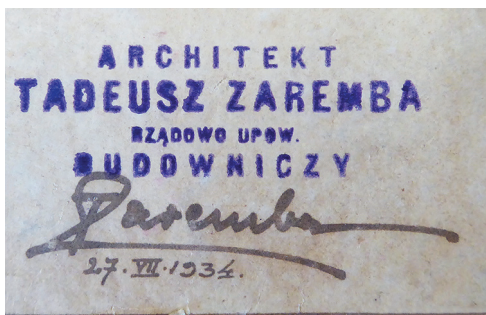
49 APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 1, s. 5-6.

Il. 25. Odłączny podpis T. Zaremby wraz z datą 6 III 1930 r. oraz pieczętką: „Architekt Tadeusz Zaremba rządowo upow.[ażniony] budowniczy” na projekcie kapliczki Matki Bożej Królowej Polski na ul. Listopadowej w Zamościu.

Źródło: APL, UWL, WKB, KB, KBJ, sygn. 2757.

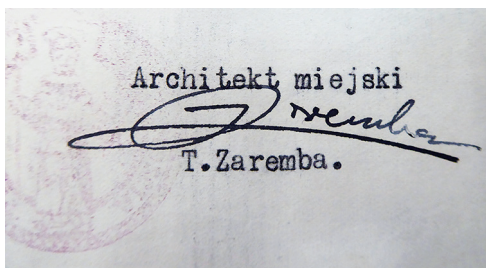
Fot. Ewelina Lilia Polańska.

Il. 26. Podpis T. Zaremby z datą 27 VII 1934 r. i pieczętką: „Architekt Tadeusz Zaremba rządowo upow.[ażniony] budowniczy”.

Źródło: APZ, Hipoteka m. Zamościa i powiatu zamojskiego (HmZ) (nr zesp. 102), seria 1: Część I, sygn. 11, dodatkowa teczka, s. 13.

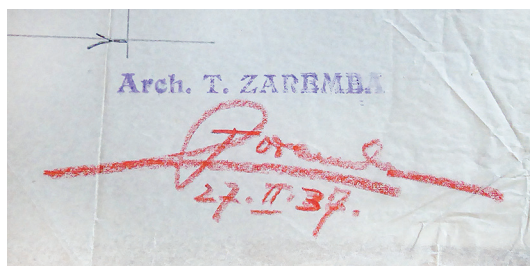
Fot. Ewelina Lilia Polańska.

Il. 27. Podpis T. Zaremby jako architekta miejskiego Zamościa z listopada 1935 roku.

Źródło: APZ, HmZ, seria 1: Część I, sygn. 3, s. 3.

Fot. Ewelina Lilia Polańska.

Il. 28. Podpis T. Zaremby z 27 II 1937 r. pisany czerwoną kredką na projekcie domu (czerwona, bo zaznaczał murowane ściany).

Źródło: APZ, Spuścizna T. Zaremby, teczka 2, s. 127.

Fot. Ewelina Lilia Polańska.

Powyższy szkic stanowi wstęp do powstającej biografii Zaremby (obejmującej zarówno życiorys osobisty, zawodowy, jak i dorobku twórczego) z wykorzystaniem szerokiego archiwalnego materiału źródłowego.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Lublinie

APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 282: Rzecznawcy budowlani przy organach samorządowych. Sprawozdanie z czynności architekta powiatowego – Zamość, 1928.

APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 286: Rzecznawcy budowlani przy organach samorządowych (T. Zaremba – oskarżenie o przekroczenia w czynnościach służbowych), 1935-1936.

APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2696: Projekt młyna motorowego Abrama Manzysa w Nowej Osadzie przy ul. Długiej, 1923.

APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2739: Plan odlewni żelaza Towarzystwa Akcyjnego „Ziemianin” przy ul. Nowej (boczna ul. Lwowskiej) w Nowej Osadzie, 1921.

APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2757: Projekt kapliczki przy ul. Listopadowej w Zamościu, 1930.

- APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2817: Projekt przebudowy celi Łukasińskiego i odbudowy Bramy Lwowskiej w Zamościu, 1925-1938.
- APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2861: Odwołania w sprawach budowlanych, 1927-1931.
- APL, Urząd Województwa Lubelskiego (nr zesp. 403), Wydział Komunikacyjno-Budowlany (WBK), seria 5.5.: Oddział Budowlany (KB), Referat Ogólnego Nadzoru Budowlanego (KBJ), sygn. 2876: Rejestr budowniczych – skorowidz alfabetyczny, 1919-1939.

Archiwum Państwowe w Zamościu

- APZ, Akta m. Zamościa 1580-1952 (nr zesp. 25), seria 2: 1915-1939, seria 2.2: Dział Finansowy, sygn. 347: Sprawozdania lustracyjne, podział pracy poszczególnych referatów Magistratu, 1931-1932.
- APZ, Hipoteka m. Zamościa i powiatu zamojskiego (nr zesp. 102), seria 1: Część I, sygn. 3: Księga hipoteczna nr 5 /ul. Sienkiewicza, róg Krysińskiego/, 1935-1946.
- APZ, Hipoteka m. Zamościa i powiatu zamojskiego (nr zesp. 102), seria 1: Część I, sygn. 11: Księga hipoteczna nr 29, 1932-1946.
- APZ, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (PMRN) (nr zesp. 79), seria 1: Wydział Organizacyjny, sygn. 510: Wnioski odznaczeniowe za zasługi na polu pracy społecznej i zawodowej, za długoletnie pożycie małżeńskie, matek licznego potomstwa, 1954.
- APZ, Spuścizna Tadeusza Zaremby (1895-1964), architekta, 1924-1959 [nieuporządkowana], seria 1: Spis zdawczo-odbiorczy nr 1 – 1984, sygn. 1: Akta architekta Tadeusza Zaremby – dokumenty nadania, odznaczenia, zaproszenia, zdjęcia, plany i szkice – różne; Projekty i szkice domów i internatu w Zamościu; Notatki, przypisy, katalogi, wycinki z prasy, pisma różne – opisy techniczne, pisma PPR Zamość [poz. 1/1, teczka 1; poz. 1/2, teczka 2; poz. 1/3, teczka 3; poz. 1/4, teczka 4, poz. 1/5, teczka 5].
- APZ, Zbiór fotografii (nr zesp. 1178), seria 14: Obyczaje, codzienność, sygn. 605: Znani ludzie Zamościa w Zwierzyncu – od lewej: Władysław Kabat – muzealnik, Bolesław Czołowski – naczelnik poczty, Michał Wiszniewski – sędzia, Tadeusz Zaremba – architekt, Stanisław Mateja – kupiec. Autor n.n., Zwierzyniec, ok. 1957.
- APZ, Zbiór fotografii (nr zesp. 1178), seria 15: Zabytki, budowle, place, widoki, sygn. 2253: Model Zamościa na podstawie opr. A. Klimka i T. Zaremby, wyk. prof. Baranowski i prof. Siedlecki z uczniami PLSP, jesień 1947.

ŹRÓDŁA WYDANE

- Klukowski Z., *Zamojszczyzna 1918-1959*, wyd. 3 popr., rozszerz., Warszawa 2017.
- Zaremba T., *Zamość – model miasta*, „Ochrona Zabytków”, 2 (1949), nr 3, s. 200.
- Zaremba T., *Życiorys*, wyd. A. Kędziora, „Archiwariusz Zamojski”, 3 (2004), s. 89-90.

OPRACOWANIA

- Brandys M., *Starzy ludzie z Zamościa*, w: tegoż, *O królach i kapuście*, Warszawa 1959, s. 56-65.

- Dwa bratanki. Dokumenty i materiały do stosunków polsko-węgierskich 1918-1920*, wyb. i oprac. E.L. Varga, Warszawa 2016.
- Gomółka A., *Rola dworu w kształtowaniu się polskiej kultury ludowej. Koncepcja Jana Stanisława Bystronia*, w: *Dwór polski – zjawisko historyczne i kulturowe. Materiały VIII Seminarium zorganizowanego przez Oddział Kielecki Stowarzyszenia Historyków Sztuki i Dom Środowisk Twórczych w Kielcach, Kielce, 13-15 października 2005*, red. L.J. Kajzer, Kielce 2006, s. 69-76.
- Jaroszewski T.S., *Od klasycyzmu do nowoczesności. O architekturze polskiej XVIII, XIX i XX wieku*, Warszawa 1996.
- Kowalczyk J., *Rekonstrukcje zabytków architektury w Zamościu*, „Ochrona Zabytków”, 46 (1993), nr 3, s. 210-222.
- Krzyżanowski W., *Nowe budynki publiczne w Polsce*, „Sztuki Piękne”, 1 (1924/1925), nr 4, s. 178-185.
- Kurzątkowski M., *Prace konserwatorskie w Zamościu w latach 1918-1968*, „Ochrona Zabytków”, 22 (1969), nr 3, s. 222-237.
- Lauterbach A., *Szesnaście lat polskiej architektury*, „Droga. Miesięcznik poświęcony sprawie życia polskiego”, 14 (1935), nr 6, s. 570-574.
- Leśniakowska M., *Architekt Jan Koszczyk Witkiewicz (1881-1958) i budowanie w jego czasach*, Warszawa 1998.
- Leśniakowska M., *Polski dwór. Wzorce architektoniczne, mit, symbol*, wyd. 2 popr., Warszawa 1996.
- Lisowski B., *Propozycja systematyki architektury XX wieku*, w: *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, red. Z. Bania, Warszawa 1988, s. 502-507.
- Misieczko-Rudnik S., *Prace konserwatorskie w Zamościu w latach 1918-1939*, Warszawa 1979.
- Mściwujewski A., *Współczesna twórczość architektoniczna w Polsce*, „Życie Techniczne”, 5 (1926), nr 1, s. 7-8; nr 2-3, s. 50-51.
- Odbudowa polskiego miasteczka. Projekty budynków użyteczności publicznej opracowane przez grono architektów polskich*, red. J. Pokutyński, Kraków 1918.
- Odbudowa polskiego miasteczka. Projekty domów opracowane przez grono architektów polskich*, red. J. Gałęzowski, Kraków 1916.
- Odbudowa polskiej wsi. Projekty chat i zagród włościańskich opracowane przez grono architektów polskich*, red. W. Ekielski, Kraków 1915.
- Olszewski A.K., *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Wrocław 1967.
- Pawlicki B.M., *Najnowsza historia schodów ratusza w Zamościu – „ad perpetuam rei memoriam”*, Kraków 2010.
- Proces byłych legionistów*, „Gazeta Lwowska”, 1918, nr 123 z 5 czerwca, s. 3.
- Rączka J.W., *Walka o polski styl narodowy w architekturze na przykładzie stylu zakopiańskiego i dworkowego na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 2001.
- Rydel M., *Dwór – polska tożsamość*, Poznań 2012.
- Sierpowski S., *Powstanie armii polskiej we Włoszech w czasie I wojny światowej*, w: tegoż, *Studia z historii Włoch XX wieku*, Poznań 2012, s. 67-93.
- Skłódowski J., *Bitwa pod Rarańczą – geneza i następstwa. Na szlaku II Brygady Legionów Polskich do Niepodległej*, Warszawa 2018.

Snopko J., *W niewoli u „bratanków”. Internowanie żołnierzy Polskiego Korpusu Posiłkowego na Węgrzech (lutym – kwiecień 1918)*, w: *Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. D. Grinberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2010, s. 493-510.

Tondos B., *Styl zakopiański i zakopiańszczyzna*, Wrocław 2004.

Witkiewicz S., *Styl zakopiański*, z. 1: *Pokój jadalny*, Lwów 1904; z. 2: *Ciesielstwo*, Lwów 1911; z. 3: *Sztuka kościelna*, Warszawa 1931.

NETOGRAFIA

Izba Architektów Rzeczypospolitej Polskiej, *arch. Tadeusz Zaremba*, https://www.archimemory.pl/pokaz/tadeusz_zaremba,66393 [dostęp: 20.11.2023].

Korczyński P., *Proces w Marmaros-Sziget, czyli ostatnia batalia II Brygady*, <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/24536?t=Proces-w-Marmaros-Sziget-czyli-ostatnia-batalia-II-Brygady> [dostęp: 15.11.2023].

PTTK Oddział w Zamościu, *Historia Oddziału PTTK w Zamościu cz. II*, https://zamosc.pttk.pl/wordpress/?page_id=395&page=2 [dostęp: 10.11.2023].